

SÜNNET AÇISINDAN ÇEVRE
(HAYVAN VE BİTKİLERİN KORUNMASI) *

Yrd. Doç. Dr. Ali KARAKAŞ **

ÖZET

İslâm dininin iki ana temeli olan Kur'ân ve sünnet, insanların dünya ve ahirette mutlu ve huzurlu olmasını hedeflemekte, bu gaye ile insanlara çeşitli görevler yüklemektedirler. Çevreyi özellikle hayvan ve bitkileri korumanın, bu görevler arasında önemli bir yeri vardır. Çünkü bunlar, insan hayatının devamı için gerekli olan şeylerdir. Bunlar olmazsa, insan hayatı da olmaz. Allah, önce bitkileri, ardından hayvanları ve daha sonra insanları yaratmıştır. Kur'ân ve sünnette, bunlar arasındaki ilişkilere geniş yer verilmektedir. Kur'ân'da, pek çok hayvan ve bitkilerin isimlerinden bahsedilmekte, hatta bunlardan bazılarının ismi, Kur'ân surelerine isim olarak verilmiştir. Sünnet, Kur'ân'ın bir yaşama örneğidir. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) çeşitli hadislerinde bitki ve hayvanlardan bahsedilmektedir. Peygamberimiz, bunların korunması hususunda çeşitli açıklamalarda bulunmuş, gereksiz yere onlara zararlı olmayı yasaklamıştır. Müslüman olarak her konuda olduğu gibi, bu konuda da Kur'ân'ın ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) emir ve yasaklarına uygun hareket etmemiz gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, sünnet, İnsan, çevre, hayvan, bitki.

ABSTRACT
SUNNAH IN TERMS OF PROTECTION OF ENVIRONMENT
(PLANTS AND ANIMALS)

The two main basis of Islam the Quran and Sunnah, to be happy and peaceful people of the world and in the hereafter. Because of that, people have tasks. The protection of environmet, animals and plants has an important place among these tasks. Because these are things that are necessary for the continuation of human life. Without them, there is no human life. God has created the first plants then animals and later people. There are very wide relationship between animals and plants in the Qur'an and the Sunnah. In the Quran has names of many animals and plants. In fact, some of these are given as the name of the Qur'an surah. Sunnah, for the Quran is an example of a life. Holly Muhammad said something in his different hadiths about various plants and animals. Our Prophet, found a variety of explanations about their protection and he has been banned unnecessary damage. As a Muslim, as is the case with everything, we must act about holly Muhammed's orders and bans

Key words: Qur'an, Sunnah, Human, Environment, Animals, Plants.

GİRİŞ

Hayvan ve bitkiler hakkında bilgi vermeden önce, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) bir hadisine yer vermek istiyoruz: "Size iki şey bıraktım. Siz, bu iki şeye uygun hareket ettiğiniz müddetçe, hiçbir zaman sapıtmayacaksınız. Bunlar, Allah'ın kitabı olan Kur'ân ve benim sünnetimdir"¹ Bu hadiste haber verildiği gibi, İslâm dininin birinci derecedeki ana kaynağı Kur'ân'dır. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sünneti ise, dini açıdan Kur'ân'dan sonra gelen ikinci ve en önemli kaynaktır. Kur'ân, Allah'ın kelamıdır. Kur'ân'ın tefsir ve açıklaması durumunda² olan sünnet ise, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) söz, fiil ve takrirleridir.³ Bu nedenle biz bu çalışmamızda zaman zaman Kur'ân'dan ayetlere yer vereceğiz ve ardından konuyu sünnet perspektifinden geniş bir şekilde değerlendirmeye çalışacağız. Dolayısı ile bu çalışmamız, sünnet ağırlıklı olacaktır.

Sünnet açısında çevre denince, önce çevre hakkında kısa bir bilgi vermenin yararlı olacağı kanaatindeyiz. Çevre, insanın veya başka bir varlığın içinde olduğu ve hayatını devam ettirdiği maddi manevi ortam demektir. İnsan, ister istemez yaşadığı ortamın canlı veya cansız tüm varlıklarla çok yönlü ilişki ve etkileşim içerisinde bulunmaktadır.⁴ İnsanın çevre ile olan etki ve iletişimi sosyal, kültürel, ekonomik, fiziki, biyolojik ve benzeri alanlarda kendini göstermektedir. İnsan hayatını çok yakından ilgilendiren çevreye, maalesef bu güne kadar yeterli derecede ilgi gösterilememiştir. Bilhassa İslâm âleminde, çevre bilinci çok zayıftır. Müslümanlar arasında bu konuda yapılan çalışmalar, daha çok teoriktir ve pratiğe yansımamaktadır. Her konuda olduğu gibi, bu konuda da eğitime önem vermek gerekir. İslâm âleminde birey veya toplumun Kur'ân ve sünnetin çevre bilinci ile ilgili mesajlarını kavramaları gerekir. Maalesef bu noktada ciddi eksiklik vardır. Bu eksikliği giderip bilinçlenmek icap eder. Bu nedenle bu konu üzerinde daha fazla durmamız gerekmektedir. Bu çalışmamızda, çevre açısından önem arz eden hayvan ve bitkilerin üzerinde duracağız.

Hayvan kelimesi, Türkçe'ye Arapça'dan geçmiştir. Bu kelimenin Arapçası, canlı, diri anlamındaki "hayeye" fiilinden türemiş olan "heyevan" şeklindedir. Bu ismin Arapçadaki aslı, "hayeyan"dır. Ancak dilbilgisi kaide ve kurallarına göre "hayvan" şekline dönüştürülerek okunmaktadır. Bu isim, diğer Sami dillerinde de yaşamak ve canlı olmak anlamındaki "hayeye" veya "hayeve" kökünden gelen bir isim olarak kullanılmaktadır.⁵

Bitkiler, toprağa bağlı olan son derece belirsiz bir duyarlık ve devingenlik gösterebilen, önemli ölçüde ya da sırf madensel tuzlarla ve karbondioksitle beslenebilen, hücreleri tümüyle ya da kısmen

* Bu makale I. ASEAD Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.

** Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dekan Yardımcısı. MARDİN/TÜRKİYE alikarakas72@hotmail.com

¹ Ebû Dâvûd, Menâsik, 56; İbn Mâce, Menâsik, 84; Muvatta, Kader, 3; İbn Hanbel, III, 26; Abdurrauf el-Menâvî, *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Camii's-Sağîr*, Matbaatu Mustafa Muhammed, Mısır 1938, III, 240, hadis no: 3282.

² Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, *et-tefsîr ve'l-Mufessîrîn*, Dâru'l-Erkâm, Beyrut tsz. I, 32.

³ Sünnet kavramının kelime ve ıstılahi anlamları hakkında geniş bilgi için bkz. Halil b. Ahmed, el-Ferâhîdî, "senne", *Kitabu'l-Ayn*, thk. Abdulhamid Hendâvî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, II, 285; Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Ezher el-Herevî, "senne", *Tehzîbu'l-Luğa*, thk. Ahmed Abdurrahman Muhaymir, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2004, IX, 426 vd.; İbn Manzûr, Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem, "senne", *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sadr, Beyrut 2014, IV, 294; Zeydân, Abdulkarim ve Abdulkahhar Davud Abdullah, *Ulûmu'l-Hadîs*, Müessesetü'r-Risâle, Dimeşk 2011, s. 12 vd.; el-Kâsımî, Muhammed Cemâluddîn, *Kavâidu't-Tahdîs min Funûni Mustalahi'l-Hadîs*, thk. Muhammed Behçet el-Baytar, Daru'n-Nefâis, Beyrut 1987, s.62, 64; Koçyiğit, Talat, "sünnet", *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Rehber Yayıncılık, Ankara 1992, s. 429; Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 284.

⁴ Hylander, Clarence J., "Environment", U.S.A., Encyclopedia International, 1969, VI, 488; Özey, Ramazan, Çevre Sorunları, Aktif Yayınları, İstanbul 2001, s. 21; Keleş, Ruşen ve Hamamcı, Can, Çevrebilim, İmge Yayınları, Ankara 1998, s. 25.

⁵ Halil b. Ahmed, "hayeve", *Kitabu'l-Ayn*, I, 380; Ezherî, "hayeye", *Tehzîbu'l-Luğa*, IV, 151 vd.; İbn Manzûr, "hayeye", *Lisânu'l-Arab*, IV, 294; Kürşat, Demirci, "Hayvan", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 81.

selüloz yapısında katı bir zarla sınırlı olan canlı varlıklardır. Türleri değişik ve çeşitli olmakla birlikte benzer biyolojik özellikler ve görünüşler sergileyen bitki oluşumu açık ve kapalı olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Açık bitkiler, toprağı bütünüyle örtmeyen, kapalı bitkiler ise, toprağı tamamıyla örten bitkilerdir. Bitkiler ve hayvanlar, yaşam için verdikleri genel savaşta, birbirine karşıt ve birbirini tamamlayıcı özellikler ortaya koymaktadırlar.⁶

Hepimiz, bitkilerin şaşırtan boy ve biçimlerinin olduğunu biliyoruz. Bitkilerin boyu, bir cm.'den küçük olabileceğı gibi, yüz m.'den de daha büyük olabilir. ⁷ Bitkilerin düzenli olarak gelişmeleri, özellikle toprak ve çevre sıcaklığına bağlıdır. Yüksek bitkilerin yeşerebilmeleri için uygun olan sıcaklık, sıfır ile kırk beş derece arasında değişmektedir.⁸

Kur'an'da, her şeyin sudan yaratıldığı haber verilmektedir.⁹ Bir gün Hz. Muhammed (s.a.v.) hazır olan cemaate yaratılış hakkında şöyle bir açıklamada bulunmuştur: “Hiçbir şey yok iken, Allah vardı. Onun arşı, suyun üzerinde idi. O, her şeyi zikirde yazdı. O, gökleri ve yeri yarattı.”¹⁰ Bu hadiste geçen zikir kelimesi, *levhi mahfuz* demektir.¹¹ Nitekim bazı âlimler, bu ayet ve hadisleri ölçü alarak, ayrı ayrı maddelerden yaratılmış olsalar bile melek, cin, insan, hayvan ve bitki gibi varlıkların tümünün yaratılışlarının suya dayandığını ileri sürmektedirler.¹²

Su, canlıların yaşamasını mümkün kılar. Bize benzeyen bütün organizmalar, çok miktarda su içerir ve çoğunluğu, sudan ibaret olan ortamlarda yaşarlar. Su, hem dünyadaki hem de muhtemelen diğer gezegenlerdeki biyolojik ortamdır. Bazı arkeologların araştırmalar sonunda ileri sürdükleri tahminlere göre yeryüzündeki hayat, su içinde ortaya çıkmıştır ve canlıların karalar üzerine yayılışından önceki 3 milyar yıl boyunca, su içinde gelişmiştir. Yani hayat, 3 milyar yıl gelişme sürecini geçirmiştir. Karada süren hayat formları dâhil, bütün modern canlılar, suya muhtaçtır.¹³ Ayrıca Kur'an'da, tüm varlıkların çift yaratıldığı da haber verilmektedir.¹⁴ Kur'an'ın başka bir yerinde Allah, kâinatı altı günde yani altı merhalede, evrede yarattığını şöyle haber vermektedir:

إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ
مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ

“Kuşkusuz Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde (evrede) yaratan, sonra da arşa kurulan Allah'tır. O, gündüzü, kendisini hızlı bir şekilde izleyen gece ile örter. Güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş olarak (yaratan) da O'dur. Şunu hiçbir zaman aklınızdan çıkarmayınız ki, yaratmak da buyurmak da O'na aittir. Âlemlerin Rabbi olan Allah ne yücedir!”¹⁵

Hz. Muhammed (s.a.v.) de, diğer varlıklarla beraber hayvanların yaratılış safhaları hakkında, bu ve benzeri ayetlerin açıklaması niteliğinde şu bilgileri vermiştir: “Allah, toprağı Cumartesi, ondaki dağları

⁶ Knowles, F. G. W. ve diğerleri, “flowers”, *The Children's Illustrated Encyclopaedia of General Knowledge*, Odhams Press Limited, London tsz., s. 35; Benk, Adnan ve diğerleri, “Bitki”, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, İnterpress Basın ve Yayıncılık A. Ş., İstanbul 1986, IV, 1699 vd.

⁷ Talz, Lincoln ve Zeiger, Eduardo, *Bitki Fizyolojisi*, trc. İsmail Türkan, Palme Yayıncılık, Ankara 2008, s. 1.

⁸ Özen, Hasan Çetin ve Omay, Ahmet, *Bitki Fizyolojisi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007, s. 241 vd.

⁹ Bkz. el-Enbiya 21/30.; en-Nür 24/45; el-Fatır 35/27, 28.

¹⁰ Buhârî, Bedu'l-Halk, 1/1, hadis no: 3191.

¹¹ İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalanî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, VIII, 356; Aynî, Bedruddin Ebû Muhammed Muhammed b. Ahmed, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Fkr, Beyrut 2002, X, 543; Kastalânî, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed, *İrşâdu's-Sâri li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2012, VII, 111.

¹² Neysâbü'rî, Ebû Abdillâh el-Hakim, *el-Müstedrek*, Beyrut tsz., XVII, 18 vd.

¹³ Campbell, Neil A. ve Reece, Jane B., *Biyoloji*, trc. Ertunç Gündüz ve diğerleri, Palme Yayıncılık, Ankara 2006, s. 41, 575.

¹⁴ eş-Şûrâ 42/11; ez-Zariyât 51/47- 49.

¹⁵ el-A'raf 7/54.

Pazar, ot ve ağaçları Pazartesi, mekruhu (hoş karşılanmayan, sevilmeyen şeyleri) Salı, nuru Çarşamba, hayvanları Perşembe ve Âdem'i de Cuma günü yarattı."¹⁶ Kitab-ı Mukaddeste de evrenin altı günde yaratıldığına ve Kur'an ile sünnette haber verildiği gibi varlıkların oluşum safhalarına yer verilmektedir.¹⁷ Hz. Ali'den (ö. 40/661) nakledilen ve bu hadis için bir nevi açıklama niteliğinde olan bazı bilgiler de şöyledir: "Allah, dünyayı yedi zaman üzere yaratmıştır. Bunlardan her devir, miktarını Allah'tan başka hiç kimsenin bilemeyeceği uzun bir süreçtir. İnsanın yaratılışından önce, dünya üzerinde altı devir geçmiştir. Âdem'in yaratılışından kıyamete kadar olan süre ise, bir tek devirdir."¹⁸ Dolayısıyla bu zaman dilimleri, bizim bildiğimiz ve yaşadığımız günlerden ve zaman dilimlerinden farklıdır. Bazı müfessirlerin bildirdiklerine göre, Araplar arasında bu konuda yaygın olan bazı bilgiler, Yahudi kültüründen kaynaklanmaktadır.¹⁹ Nitekim İsrailiyatın kısmen İslâm kültürüne karıştığı bilinmektedir.

Günümüzde yapılan bilimsel araştırmalar da, Önce topraktaki bakterilerin, ardından bitkilerin ve ondan sonra da hayvanların yaratıldığını ortaya koymaktadır. Bu araştırmalara göre bilinen ilk canlılar olan bakterilerin 3,8 milyar yıl öncesine ait fosillerine ulaşılmıştır. Fosiller üzerinde yapılan araştırmalara göre, 430 milyon yıl önce bitkiler vardı. Tespit edilen ilk hayvan izlerinin ise, 380 milyon yıl öncesine ait olduğu tahmin edilmektedir, insanların ise, bütün bunlardan sonra, 3 milyon yıl önce ortaya çıktığı kanaati yaygın bulunmaktadır.²⁰ Başka bir görüşe göre ise, yeryüzünde canlılardaki ilk gelişme, yaklaşık olarak 4 milyar yıl önce başlamıştır.²¹ Bu tür yorumlar, kişiseldir ve tahminlere dayanmaktadır. Varlıkların yaratılışı hakkında bu kısa bilgileri verdikten sonra, esas konumuz olan, hayvanları ve bitkileri korumanın üzerinde duracağız. Önce, Hayvanları korumayı ele alacağız ve konuyu hadis ağırlıklı işlemeye çalışacağız. Çünkü hayvan ve bitkilerin insan hayatının her safhasında önemli yerleri vardır. Bu nedenle olmalı ki, Kur'an'da pek çok hayvan ve bitkilerin isimlerinden bahsedilmekte, hatta bunlardan bazılarının ismi, Kur'an surelerine isim olarak verilmiştir.

A - Hayvanları Koruma

İnsan olarak bizim, yalnız insan ve toplum ile olan ilişkilerimizi değil, aynı zamanda tabiat ve çevre ile olan ilişkilerimizi de düzeltmemiz gerekmektedir. Bu nedenle, genel olarak insanlar, tabiatın, çevrenin korunmasından, özellikle hayvan ve bitkilerden sorumlu tutulmaktadır. Allah, yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayı tasvip etmez. O, Kur'an'da bozgunculukla kâinat düzenini ve tabiat dengesini bozmaya çalışanları tenkit etmektedir:

وَمِنَ النَّاسِ مَن يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهَدُ اللَّهُ عَلَىٰ مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ وَإِذَا تَوَلَّىٰ سَعَىٰ فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَيْسَ الْمِهَادُ وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَؤُوفٌ بِالْعِبَادِ

¹⁶ Müslim, Münafikûn, 27, hadis no: 2789; İbn Hanbel, II, 327; et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Camiul-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Thk. Mahmud Şakir, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2013, V, 260; Hindî, Alaüddin Ali el-Muttaki b. Husamuddin, *Kenzu'l-Ummâl fi Sünneti'l-Akvâl ve'l-Efâl*, nşr. Hasan Razuk, Halep 1971, XI, no: 15125. Bu hadisin sihhati tartışılmaktadır. Bkz. el-Menâvî, *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Camii's-Sağîr*, III, 447 vd., hadis no: 3930. Ayrıca Müslim'in şarihi Nevevî, bu hadiste geçen bazı kavramlar hakkında yorumlarda bulunmuştur. Bkz. Nevevî, Muhyiddin Ebî Zekeriya Yahya b. Şeref, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Muslim İbni'l-Haccâc*, thk. Rıdvan Câmî' Rıdvan, el-Mektebu's-Sakâfi li'n-Neşri ve't-Tevzîi, Kahire 2001, XVII, 132.

¹⁷ Bkz. *Kitab-ı Mukaddes*, Ahd-ı Atik (Eski Ahit), İstanbul 1985, Tekvin (Yaratılış), Bap 1; Bertrand Russel, *Din İle Bilim*, trc. Akşit Göktürk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 36.

¹⁸ Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, VI, 15215.

¹⁹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ İsmail, *Tefsîru İbn Kesîr*, Dâru'l-Kalem, Beyrut tsz., II, 192 vd.; Ateş, Süleymân, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1989, III, 346 vd.

²⁰ Devrim, Hakki ve diğerleri, *Memo Larousse*, Aydın Kitaplar, İstanbul 1991, I, 58 vd.

²¹ Campbell, *Biyoloji*, s. 9.

"İnsanlardan öylesi de vardır ki, dünya hayatına dair sözü senin hoşuna gider. O, insanların en yalancısı olduğu halde, (seni etkileyebilmek için kendi) kalbinde olan (yalana)a Allah'ı tanık tutar. (Senden) ayrıldı mı, ülkede bozgunculuk çıkarmaya, ekini ve nesli yok etmeye çalışır. Allah ise, bozgunculuğu sevmez. Ona, "Allah'ın bilincinde ol!" denilince, gururu onu günaha sürükler. Böylesine cehennem yeter. O (cehennem), ne kötü bir yataktır! İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah'ın rızasını kazanmak için kendini feda eder. Allah, kullarına çok şefkatlidir."²²

Bu ayetlerde, iki insan karakteri ortaya konmaktadır. Bu insanlardan birincisi, her konuda sahtekârlık yapıp ikiyüzlü görünen, çevreye ve tabiata daima zararlı olan münafıktır. Diğerisi ise, samimiyetle Allah'a inanan ve O'nun rızasını her şeyin üzerinde tutan mütevazı mümindir. Münafık insanda, her türlü kötü özellikler bir arada bulunmaktadır. Bu ayetlerde, ikiyüzlü münafık insanların, özellikle çevreye ve tabiata kötü davrandıkları, hayvanlara ve bitkilere zarar verdikleri vurgulanmaktadır.²³ Bu ayetlerde, tabiatın tüm dengelerinin korunmasının gereğine işaret edilmektedir. Haliyle hayvan ve bitkilerin korunması olayı, bu tabiat dengesinde önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Yine Kur'an'a göre, Allah'ın koyduğu kâinat düzenini bozmaya çalışan, bu yolda hayvanlara eziyette bulunan, tabiatın güzelliğini altüst eden kişiler, Allah'a ortak koşanlarla beraber zikredilmekte ve bunların, şeytanın oyununa gelen sapıtmış kişiler olduğu anlatılmaktadır.²⁴ Burada söz konusu olan ayetlerde haber verilen yoldan çıkan insanların, çeşitli kötülükleri yapmakla beraber, Allah'ın yaratma düzenini değiştirmeye çalışacaklar. Tevhit inancını bozmak, Allah'ın yaratma düzenini manevi yönden değiştirmek olduğu gibi, canlıların tabii ve fizikî yapılarını bozmak da, Allah'ın yaratma düzenini değiştirmek demektir. Bu kavram, geniş kapsamlı olup çok yönlü yorumlanabilmektedir. Bu, canlıları iğdiş etmek olarak da yorumlanmaktadır.²⁵ İnsanı iğdiş etmek, ihtilafsız bir şekilde haram olarak kabul edilirken, hayvanı iğdiş etmek de hoş görülmemiştir. Nitekim Hz. Muhammed (s.a.v.), hayvanları iğdiş etmekten men etmiştir.²⁶ Canlıları iğdiş etmek, onların nesillerinin kesilmesini sağlamak demektir ve böyle bir uygulama, Allah'ın yaratmasına aykırı bulunmaktadır. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) zamanında iğdiş etme hareketleri önlenmiş ve bu işi yapanlar cezalandırılmıştır.²⁷ Hatta o, "Kim kölesini iğdiş ederse, biz de onu iğdiş ederiz"²⁸ diyerek, tavaşi/iğdiş etme hareketlerine karşı olan tavrını belirlemiştir. Hanefî mezhebine göre bazı hayvanların etlenmesi için iğdiş edilmeleri caiz görülmüşken, Şafîî mezhebine göre hayvanların iğdiş edilmeleri, insanların iğdiş edilmeleri gibi haram olarak kabul edilmiştir.²⁹ Çünkü hayvanı iğdiş etmek, ona yapılan bir zulüm ve eziyetten başka bir şey değildir.³⁰

Allah, büyük bir şefkat ve merhamet sahibidir. O, tüm varlıklar için rahman ve rahimdir. Onun şefkat ve merhametini belli bir ölçü ile sınırlandırmak mümkün değildir. Kâinattaki tüm varlıklar, O'nun koruması altındadır. Kur'an'ın çeşitli ayetlerinde, bu husus dile getirilmektedir. Bu ayetlerden biri şöyledir:

²² el-Bakara 2/204-207.

²³ Bu ayetlerin tefsiri hakkında geniş bilgi için bkz. et-Taberî, *Camiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, II, 415 vd; Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Abdürrezzak el-Mehdî, Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 2006, III, 5 vd.; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I, 349 vd.

²⁴ Bkz. en-Nisâ 4/116-121.

²⁵ Maverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, *en-Nuketü ve'l-Uyünü*, thk. es-Seyyid Abdülmaksûd b. Abdîrahim, Muessesetu'l-Kutubi's-Sakafiyeye, Beyrut 1992, I, 530.

²⁶ İbn Hanbel, II, 24.

²⁷ İbn Mâce, Diyât, 29, hadis no: 2679, 2680.

²⁸ Nesâî, Kaseme, 7.

²⁹ İbn Humam, Kemaluddin Muhammed b. Abdilvahid, *Fethu'l-Kadîr*, Bulak, Mısır 1318, VIII, 131; Muhammed Emin İbn Abidin, *Reddu'l-Muhtâr alâ Dureri'l-Muhtâr Şerhu Tenviri'l-Ebsâr*, Matbaatu'l-Bâbî el-Halebî, Mısır 1966, VI, 388. Farklı mezhep âlimlerinin bu konudaki görüşleri için bkz. Yaran, Rahmi, "hadım", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 3.

³⁰ Güneş, Halil Abdülkerim, *el-Mevsûatu'l-Fikhiyye el-Muyessere*, Dâru Saha, İstanbul 1992, I, 334. Ayrıca bkz. Turgay, Nurettin, *Kur'an Açısından Hayvanlar ve Bitkiler*, Fecr Yayınları, Ankara 2011, s. 107 vd.

قُلْ لِمَنْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلْ لِلَّهِ كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ لِيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ

"De ki, "Şu göklerde ve yerde olanlar kimindir?" "Merhamet etmeyi kendine ilke edinen Allah'ındır" de. Ant olsun ki O, sizi, geleceği hakkında hiçbir kuşku bulunmayan kıyamet gününde bir araya getirecektir. Ancak, kendilerini boş yere harcayıp ziyan edenlere gelince, onlar, inanmayacaklardır."³¹

Allah'ın rahmeti ile ilgili olan bir hadiste ise şu bilgiler verilmektedir: "Allah, yaratmayı bitirince, 'Rahmetim, gazabımı geçti!' diye yazdı."³² Hz. Muhammed (s.a.v.) bu hadiste, Allah'ın rahmetinin çokluğunu dile getirmiştir.³³ Allah, cehennemi yedi kapılı yaratırken,³⁴ rahmetinin eseri olarak cenneti sekiz kapılı yaratmıştır.³⁵ Bu da O'nun rahmetinin gazabından daha fazla olduğunu göstermektedir. Bu ve benzeri hadislerde dile getirildiği gibi, Allah'ın rahmeti, insanlara, hayvanlara, bitkilere ve diğer tüm varlıklara yöneliktir. O, insanlara merhametiyle muamele ettiği gibi, hayvanlara, bitkilere ve kısacası yaratmış olduğu tüm varlıklara da merhameti ile muamele eder. Buna göre Allah, hem hayvanların hem de bitkilerin korunmasını istemektedir. Gereksiz yere hayvan veya bitkilerden herhangi bir şeyi telef etmek, Allah'ın rızasına muhalefet etmektir.

Hz. Muhammed (s.a.v.), Medine şehri çevresinin belli bir bölümünde her tür avcılığı yasaklayarak bu bölümün hayvan ve bitki varlığının devamı için kesin korumaya almış ve Mekke'yi fethettikten sonra da aynı uygulamayı orada da başlatmıştır.³⁶ Hz. Muhammed'in (s.a.v.) bu tür emir ve yasakları, onun hayvan, bitki ve genel olarak tabiatı ne derece korumaya önem verdiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Onun bu konuda söylemiş olduğu daha pek çok hadislerde de, bu konudaki hassasiyeti dile getirilmektedir.³⁷ Bu konu ile ilgili bir hadiste, şu bilgilere yer verilmektedir:

"Kim haklı bir sebebe dayanmadan bir serçeyi, hatta ondan daha küçük bir canlıyı öldürürse, o canlı kıyamet günü davasını Allah'a götürür ve 'Ey Rabbim! Falan kimse, bir fayda olmaksızın beni öldürdü' diye şikâyet eder."³⁸ Rivayet edildiğine göre Hz. Muhammed (s.a.v.), bir yuvadan aldığı yavruları torbasına doldurarak şehre getiren birine, onları derhal analarının yanına, aldığı yuvaya iade etmesi uyarısında bulunmuştur.³⁹

Enes b. Malik'ten nakledilen şu bilgiler, önem arz etmektedir: "Biz bir konaklama yerine geldiğimizde, hayvanların yüklerini çözmeden (onları istirahatete terk etmeden) namaza başlamazdık."⁴⁰ Buna göre çeşitli hizmetlerde kullandığımız hayvanlara, merhametle muamelede bulunmamız ve insan gibi dinlenme hakkını temin etmemiz gerekmektedir. Bir seferinde Hz. Muhammed (s.a.v.), susuzluktan ölmek üzere olan bir köpeği hayata döndüren bir günahkârın cenneti kazandığını haber vermiştir. Kendisini dinleyenler arasında bulunanlardan biri, "Hayvanlara yaptığımız iyiliklerden sevap mı

³¹ el-En'âm 6/12.

³² Buharî, Bedü'l-Halk, 1, hadis no: 3194; Tevhit, 15, hadis no: 7404; 22, hadis no: 7422; 28, hadis no: 7453; 55; hadis no: 7553; Müslim, Tevbe, 14, hadis no: 2715; 15, 16; İbn Mâce, Zühd, 35; İbn Hanbel, II, 242, 258.

³³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 359; el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, X, 545; el-Kastallânî, *İrşâdu's-Sârî*, VII, 113.

³⁴ el-Hicr 15/44.

³⁵ Müslim, İman, 46; Hadis no: 28; İbn Mâce, Taharet, 57, 60; Cenâiz, 57; Nesâî, Taharet, 108; Dârimî, Mukaddime, 19; İbn Hanbel, IV, 14.

³⁶ Yakup b. İbrahim Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harac*, Kahire 1976, s. 112; Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, nşr. Hamdi Abdulmecid es-Selefi, Bağdat 1979, XI, 335.

³⁷ Turgay, Kur'an Açısından Hayvanlar ve Bitkiler, s. 110.

³⁸ Nesâî, Sayd, 34; Dahaya, 42; İbn Hanbel, III, 166; Abdurrezzak İbn Hemmam b. Nafi Ebu Bekr es-Sanânî, *el-Musanna'f*, thk. Habiburrahman el-Âzamî, Daru't-Turas, Beyrut 1970, IV, 450.

³⁹ Ebû Dâvûd, Cenâiz, 1.

⁴⁰ Ebû Dâvûd, Cihâd, 48.

alacağız?” diye sorunca, o, şu cevabı vermiştir: “Her yaş ciğeri olana (ruh taşıyan canlıya) yapılan iyilikte sevap vardır.”⁴¹

Hız. Muhammed (s.a.v.), birçok hadiste köpeklere, bu vesileyle tüm hayvanlara şefkatle davranmanın ve her zaman için onları korumanın önemine işaret etmiştir: “Kötü yollu bir kadın, susuzluktan neredeyse ölecek olan bir köpeğin, bir kuyunun başında dolanıp durduğunu gördü. Ayakkabısını çıkarıp örtüsünü urgan yaparak ona bağladı. Onunla kuyudan su çıkarıp köpeği suladı. Allah, bu yüzden kendisini affetti.”⁴² “Yolda yürümekte olan susamış bir adam, yol üstünde gördüğü bir kuyuya inip su içti. Adam çıktığında, susuzluktan soluyan bir köpek gördü; kendi kendine, ‘Bana ulaşan susuzluk, buna da ulaşmıştır’ deyip kuyuya indi, ayakkabısını çıkarıp su doldurdu, ayakkabıyı ağız ile tutarak yukarı çıktı ve onunla köpeği suladı. Allah, ona teşekkür edip onu bağışladı.” Hız. Muhammed (s.a.v.) bunu söylerken orada hazır olanlardan biri, “Ya Rasulallah! Bu hayvanlara yaptığımız iyilikten dolayı bize sevap verilir mi?” diye sormuş ve Hız. Muhammed (s.a.v.) onun bu sorusuna şu cevabı vermiştir: “Her canlı ciğer sahibine yapılan iyilikten dolayı, yapan kişiye sevap vardır.”⁴³

Hız. Muhammed (s.a.v.)’in tabiat ve canlıların hukuku ile ilgili açıklamalarının, hadis kitaplarının "el-Birr" başlığı altında bir araya getirildiğini görmekteyiz. Özellikle Buhârî’de, hayvanlarla ilgili pek çok bilgiler, "Bed’ül-Halk" başlığı altında verilmiştir. Aynı şekilde fıkıh kitaplarının çeşitli bölümlerinde hayvanlar hakkında genişçe bilgiler verilmektedir. Ayrıca hayvan hakları ile ilgili birçok bilgiyi, çeşitli fıkıh kitaplarında okumaktayız. Örneğin Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1391/1971), “Hayvanatı Ehliyye Nafakaları” başlığı altında hayvan hakları ve onların nafakalarını temin etme ile ilgili uzun açıklamalarda bulunmuştur. Onun bu konuda verdiği bilgileri, özet halinde vermek istiyoruz:

“Genellikle İslâm hukukçularına göre, hayvan sahiplerin, etleri yenilen cinsten olsun veya yenilmeyen cinsten olsun, sahip oldukları hayvanların nafakalarını temin etmeye mecburdurlar. Ancak bu hukukçuların konu ile ilgili görüşlerine göre, hayvan sahiplerine bazı seçenekler tanınmalıdır. Sahip oldukları hayvanlarının nafakasını temine yanaşmayan kişiler, etleri yenilen türden olan hayvanlarını mülkünden çıkarma, kiraya verme ya da kesme şıklarından birini tercihe mecbur edilecekler. Etləri yenilmeyen türden olan hayvanlarını ise, mülkünden çıkarma yahut kiraya verme zorunda bırakılacaklar. Şafîî ve Hambelî mezheplerini benimseyen hukukçulara göre, hayvanların bu yollardan biriyle nafakaları temin edilemez ve etleri yenilenlerin kesimi uygun ve mümkün görülmezse, onların nafakaları, sahipleri adına borç olarak devlet hazinesinden karşılanacaktır. Hatta Şafîî mezhebine mensup olan âlimlere göre, böyle bir durumda olan hayvan sahibi, sahip olduğu hayvanların nafakasını temin etmekten aciz olacak kadar yoksul ise, onun hayvanlarının ihtiyaçları, hazineден karşılıksız olarak temin edilecektir. İnsanların, malları üzerindeki tasarruf hürriyetlerini en ön planda tutan meşhur hukukçu İmamı Azam Ebû Hanife (ö. 150/767), hâkime, hayvan sahiplerini hayvanlarının nafakasını temin etme hususunda sadece uyarma yetkisini vermiştir. Onun talebelerinden olan ve Harun Reşit (ö. 194/809) devrinde kadı'l-Kudât (kadıların başı) olarak görev yapan Ebû Yusuf (ö. 182/798) ise, hayvan sahiplerini, onların nafakalarını temine veya onları satmaya mahkemece mecbur tutmuştur. Irak'ta ortaya çıktıktan sonra bir ara Endülüs'te yayılan ve orada uygulama alanı bulan Zahirî mezhebinin benimseyen âlimlerin görüşleri de, bu konuda Ebû Yusuf’un görüşünden farklı olmamakta ve onun görüşü ile aynı istikamette bulunmaktadır. Bu mezhebi benimseyen âlimlere göre de herkes hayvanının nafakasını temine veya onu yaşayabileceği bir meraya salmaya mecburdur. Yine onların ileri sürdükleri görüşlere göre, bu ilkelere uymaktan kaçınan kişilerin hayvanları, hâkim tarafından sahipleri adına satılacaktır. Bu mezhebin ünlü hukukçusu İbn Hazm (ö. 456/1063)'a göre, hayvanı, yaşama ve gelişmesini sağlayan

⁴¹ Buhârî, Bed’ül-Halk, 17, hadis no: 3321; Edeb, 27.

⁴² Buhârî, Ehâdisu'l-Enbiyâ, 52, hadis no: 3467; Müslim, Selâm, 153, hadis no: 2244.

⁴³ Buhârî, Musâkât, 9, hadis no: 2363; Edeb, 27, hadis no: 6009; Müslim, Selâm, 153, 154, 155, hadis no: 2244.

şeylerden mahrum bırakan kişiye kanunen müdahale edilir. Söz konusu mezhebe mensup olan âlimler, bu görüşlerini Kur'an'a dayandırmaktadırlar.⁴⁴

Bütün bunlara ilave olarak çeşitli mezheplerden İslâm hukukçuları, sağılan hayvanların, yavrularına zarar verecek ölçüde sağılmamalarını ve kovanlardan bal alırken, arılara yetecek kadar bal bırakılmasını gerekli görmüşlerdir. Ayrıca bu tür ilkelere muhalefet etmeyi, dini açıdan mekruh, yani istenmeyen bir tutum, bir davranış olarak kabul etmişlerdir. Yine onlar, hayvanlara taşıyamayacakları ağırlıkta yük yüklemeyi, çok yorucu yürüyüşlere zorlanmayı ve genel olarak hayvanlara eziyet olan her türlü muameleyi hayvan haklarına aykırı görmüşlerdir. Bir de bu tür uygulamalar, İslâm dininde tasvip edilmeyen davranışlar olduğunu ve bunların İslam'ın ruhu ile bağdaşmadığını açık bir şekilde ifade etmişlerdir.⁴⁵

İnancımıza göre ne olursa olsun, başta hayvanlar olmak üzere bütün canlılara eziyette bulunmak günah olarak kabul edilmiştir. Nitekim Hz. Muhammed (s.a.v.) bu hususta şöyle buyurmuştur:

“Şu bir gerçektir ki, öteki hayatta hak sahiplerine bütün haklarını ödeyeceksiniz. Hatta boynuzsuz koyun, kendisine vuran boynuzlu koyundan kısas yoluyla hakkını alacaktır.”⁴⁶ Ayrıca Hz. Muhammed (s.a.v.), bir kediye bağlayarak onu aç ve susuz bırakıp ölüme terk eden bir kadının cehennemi hak ettiğini bildirmiştir.⁴⁷ Ayrıca herhangi bir hayvanı bir yere hapsederek ona eziyet etmeyi veya bağlayarak onu silahla vurmayı da yasaklamıştır.⁴⁸ Hz. Muhammed (s.a.v.), hayvanlara yapılan işkence ve eziyetin her çeşidini men etmiştir. Rivayet edildiğine göre Hz. Muhammed (s.a.v.) bir koçu oklarına canlı hedef haline getiren kimseleri azarlamış ve onlara, “Bunu yapmayınız! (Hayvanlara işkence etmeyiniz!)” diyerek uyarıda bulunmuştur.⁴⁹

İslam'dan önceki dönemlerde bazı insanlar devenin etinin en lezzetli yeri olan hörgücünü ve koyunun etinin en lezzetli yeri olan kuyruğunu diri diri keserek yiyorlardı. Hz. Muhammed (s.a.v.), “diri olduğu halde hayvandan kesilen parçalar murdardır”⁵⁰ diyerek bu acımasız davranışa karşı çıkmış ve bu tür davranışların haram olduğunu bildirmiştir. Ayrıca Hz. Muhammed (s.a.v.) başka bir hadiste de, “Ahir zamanda bazı insanlar, diri olduğu halde (kesilmeden, canlı canlı) devenin hörgücünü ve koyunun kuyruğunu (yemek için) kesecekler. Dikkat edin! Herhangi bir canlıdan kesilen şey murdardır”⁵¹ diyerek, benzeri bir uyarıda bulunmuştur. Hz. Muhammed (s.a.v.) bu hadislerde, normal kesimin dışında herhangi bir hayvandan etin kesilemeyeceğini ve bu tür yollarla elde edilen etlerin haram olduğunu haber vermiştir.⁵² Aslında Hz. Muhammed'in (s.a.v.) burada vurgulamak istediği önemli bir husus, hayvanlara eziyet etmemenin gerektiğidir. Hz. Muhammed (s.a.v.), dağlamak suretiyle yüzüne damga vurulmuş bir eşeği görünce, "Allah, bunu dağlayana lanet etsin,"⁵³ diye beddua ettiği rivayet edilmiştir.

Hz. Muhammed (s.a.v.), karıncaları öldürmeyi ve yuvalarını bozmayı şiddetle yasaklamıştır. Ayrıca o, karıncaların da Allah'ı tespih ettiklerini haber vermiştir.⁵⁴ Kanuni Sultan Süleyman, sarayın

⁴⁴ Bkz. el-Bakara 2/204-207

⁴⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuki İslamiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1976, II, 511 vd.; Turgay, *Kur'an Açısından Hayvanlar ve Bitkiler*, s.111 vd.

⁴⁶ Müslim, *Birr*, 60, hadis no: 2582; İbn Hanbel, II, 235.

⁴⁷ Buhârî, *Bed'ül-Halk*, 16, hadis no: 3318; Müslim, *Birr*, 133, hadis no: 2242; 134, 135, hadis no: 2619. Bu konuda geniş bilgi için bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 440 vd.; el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, X, 664 vd.; el-Kastallânî, *İrşâdu's-Sârî*, VII, 224.

⁴⁸ Buhârî, *Zebâih*, 25, hadi no: 5513, 5514, 5515, 5516; Müslim, *Sayd*, 59, hadis no: 1956, 1958.

⁴⁹ Nesâî, *Dahâyâ*, 41, hadis no: 4418.

⁵⁰ Ebû Dâvud, *Sayd*, 24, hadis no: 2858; Tirmizî, *Sayd*, 4, hadis no: 1480; İbn Mâce, *Sayd*, 8, hadis no: 3216.

⁵¹ İbn Mâce, *Sayd*, 8, hadis no: 3217.

⁵² Muhammed Şemsu'l-Hak el-Azîmâbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, nşr. Muhammed Abdulmuhsin, Medine 1968, VIII, 60.

⁵³ Müslim, *Libâs*, 107, hadis no: 2117.

⁵⁴ Nesâî, *Sayd*, 38, hadis no: 4337, 4338.

bahçesinde bulunan meyve ağaçlarına zarar verdiğini düşündüğü karıncaların öldürülmesi ile ilgili bir soruyu dönemin Şeyhu'l-İslâmı Zenbilli Ali Cemali Efendiye şöyle sorar:

Dirahtı (ağacı) sarınca karınca,
Vebal var mıdır karıncayı kırınca?

Zenbilli Ali Cemali Efendi, Kanuni'nin bu sorusuna aynı estetik⁵⁵ cümlelerle şöyle cevap verir:

Yarın Hakkın huzuruna varınca,
Süleyman'dan hakkın alır karınca.⁵⁶

Hz. Ali (ö. 40/661), "Bütün dünyayı bana verseler ve buna karşılık küçük bir karıncanın ağzındaki taneyi almamı isteseler, bu zulmü yapamam" demiştir. Hz. Ali'nin bu sözünden etkilenen Firdevsî. Türkçe'de şu anlama gelen " tane çeken bir karıncayı bile incitme. Çünkü onun da canı vardır ve tatlı can hoştur" şiirini Farsça olarak şöyle yazmıştır:

"Meyzâr mûrî ke dane-keş est
Ke can dâred o cân-i şîrîn hoş est."⁵⁷

Bununla beraber Hüseyin Hatemi de Hz. Ali'nin, "Karınlarınızı hayvanlar mezarlığı kılmayınız!" dediğini kaydetmiştir.⁵⁸ Aslında Hz. Ali, bu sözü ile et yemede aşırıya gitmemenin gerektiğine işaret etmiştir. Hatemi ve diğer bazı hukukçular, günümüzde hayvan haklarının korunması üzerinde durmakta ve hayvanların, yaşama hakkı ile sınırlı olsa bile, bağımsız hak ehliyetine sahip olmalarının gerektiğini savunmaktadırlar.⁵⁹ Bu hukukçulara göre, "Bütün hayvanlar eşit doğar ve bu kanun hükümleri çerçevesinde yaşama hakkına sahiptirler!"⁶⁰ 15 Ekim 1978'de Paris'te UNESCO tarafından hayvan hakları ile ilgili yapılan bir toplantıda "Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesinin" başlarında şu önemli bilgilere yer verilmiştir:

"Bütün hayvanlar haklara sahiptir. Bu hakların, tanınmaması ve hayvanların hor görülmesi, insanların doğaya ve hayvanlara karşı suç işlemelerine yol açar. İnsanlar gibi hayvan türlerine de var olma hakkının tanınması, dünyadaki bütün türlerin birlikte var olup bir arada ve yan yana yaşamasının temelini oluşturur. Hayvanlar insanlar tarafından katledilmekte ve katledilmeye de devam etmektedir. İnsanlar, hayvanlara saygı gösterirlerse, birbirlerine de saygı göstermiş olurlar. Hayvanları gözetme, anlama, saygı gösterme ve sevme eğitiminin daha çocukluk çağından başlayarak verilmesi gerekir."⁶¹

Bu gün için yeterli olmasa da, Ülkemizde hayvanları, bitkileri, çevre ve doğayı korumaya yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Bu tür hizmetleri yürütmek için, gönüllü pek çok dernek ve vakıf kurulmuş bulunmaktadır. Bu tür gönüllü kuruluşlar, birçok il ve ilçelerde, hatta bazı köylerde bile faaliyet göstermektedirler.⁶² Bu amaçla kurulan Çevre ve Orman Bakanlığı, bu konudaki çalışmalar için uluslararası antlaşmaları kabul ederek imza atmıştır.⁶³ Çevrenin, özellikle hayvan ve bitkilerin

⁵⁵ Batı dillerinde kullanılan estetik kelimesi, genel olarak, sanat ya da güzellik alanında söz konusu olan değerleri konu alan felsefe disiplini anlamında kullanılmaktadır. Diğer bir ifade ile estetik, güzel duyu, bedîî, güzellik duygusu ile ilgili olan demektir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Ahmet Cevizci, "estetik", *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 587 vd.; Şükrü Halûk Akalın ve diğerleri, "estetik", *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 821

⁵⁶ Ali Osman Ateş, "İslâm ve Doğal Hayatın Korunması", Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Adana 2003, cilt: 3, sayı: 1, s. 11; *İslâm ve Doğanın Korunması*, DOHAYKO, Adana 2004, s. 6.

⁵⁷ İsmet Sungurbey, *Hayvan Hakları*, İstanbul Üniversitesi Basımevi, İstanbul 1993, s. 195.

⁵⁸ Sungurbey, *Hayvan Hakları*, s. 195.

⁵⁹ Hüseyin Hatemi, *Gerçek Kişiler Hukuku*, Vedat Kitapçılık, İstanbul 2005, s. 29.; Turgay, *Kur'an Açısından Hayvanlar ve Bitkiler*, s. 115.

⁶⁰ Hans Hattenhauer, *Grundbegriffe des Bürgerlichen Rechts*, Beck-München 1982, XI, 56 vd.; Turgay, *Kur'an Açısından Hayvanlar ve Bitkiler*, s. 115.

⁶¹ Sungurbey, *Hayvan Hakları*, s. 198.; Turgay, *Kur'an Açısından Hayvanlar ve Bitkiler*, s. 115.

⁶² Bu konuda geniş bilgi için bkz. Meral Dinger, *Çevre Kuruluşları*, Türkiye Çevre Vakfı, Akara 1996, s. 49 vd.; Engin Ural, *Gönüllü Kuruluşlar Konferansı*, Türkiye Çevre Vakfı, Ankara 1995, s. 13 vd.

⁶³ Gülün Egeli, *Türkiye'nin Tarım Politikası ve Çevre*, Türkiye Çevre Vakfı, Ankara 1997, s. 93 vd.

korunması, bütün insanların ortak gayesidir.⁶⁴ Bu alanda çeşitli faaliyetlere şahit olmaktadır. Örneğin 1970 yılı, dünyada doğayı koruma yılı ilan edilmiştir. Birleşmiş milletler de, 1972 yılında Stockholm 'da ilk uluslararası çevre konferansını düzenlemiştir.⁶⁵ Ülkemizde de bu alanda faaliyetler artarak devam etmektedir.⁶⁶

Günümüzde her ülke, ekonomik yönden gelişme ve kendi toplumunun refah seviyesini artırma gayreti içerisinde bulunmaktadır. Bu ekonomik kalkınmanın yanında her toplumun ayrıca temiz, korunmuş, düzenli, sağlıklı ve doğal bir çevrede yaşamak için, her türlü imkânları seferber etmesi önem arz etmektedir.⁶⁷ Bu nedenle her ülkede toplumları oluşturan bireylerin, bilinçli bir çevre eğitimine tabi tutulmaları gerekmektedir.⁶⁸ Tüm dünya ülke yöneticileri, bu işi ciddiye almalı ve kendi toplum fertlerinin eğitimine küçük yaşlardan itibaren başlamalıdır.⁶⁹ Hayvanların ve bitkilerin korunduğu, yaşanabilir, temiz ve doğal bir dünya için dünya toplumlarını oluşturan bütün fertlerin önemli sorumluluklarının olduğunu unutmamak gerekmektedir. Her bireyin bu bilinç ve şuurla hareket ederek üzerine düşen görev ve sorumluluğu yerine getirmesi önem arz etmektedir.⁷⁰ Kur'ân ve ağırlıklı olarak hadis açısından hayvanların korunması hakkında bu bilgileri verdikten sonra, aynı ölçüler dahilinde bitkilerin korunması üzerinde duracağız.

B – Bitkileri Koruma

Bitkiler, yeryüzünde yaratılan ilk varlıklardandır ve dünyada mevcut canlı varlıkların en büyük bölümünü oluşturmaktadır. Bitkiler olmadan, hayvanlar da insanlar da olamaz. Çünkü onların hayatlarının devamı, bitkilerin varlığına bağlıdır. Bu nedenle bitkilerin bulunmadığı bir dünyada, hayvanlar ve insanlar da olmaz. İnsanlar hem hayvanlardan hem de bitkilerden yararlanarak hayatlarını devam ettirebilmektedirler. Hayvanlar ise daha ziyade bitkilerden yararlanarak beslenirler ve varlıklarını idame ederler. Farklı türlerde, renklerde ve boylarda olan bitkiler dünyayı süsler ve güzelleştirir. Böylece insanoğlu, kalplere, gönüllere ve ruhlara ferahlık veren böylesine güzel ve doğal bir ortamda yaşamaktan büyük bir mutluluk duyar. Bu rengârenk ve güzel bitkiler pek çok şair için ilham kaynağı olur ve etkileyici şiirler yazmalarına vesile olur. Böylesine güzel bir çevre ile içli dışlı olan İnsanlar, çeşitli bitkilerin isimlerini çocuklarına ad olarak vermektedirler. Bitkiler, pek çok insanın başköşesinde veya balkon gibi yerlerde süs olarak yer almaktadır. Bitkiler, insan hayatının olmazsa olmazıdır. Dolayısı ile bitkilerin korunması, son derece önem arz etmektedir. Kâinattaki çeşitli varlıklar gibi, bitki türleri de sayılıdır. Bizler için bir nimet olarak yaratılan bu bitkileri koruyup kollamaz isek zamanla onların pek çoğu yok olmakla karşı karşıya kalır ve netice de yok olur. Bundan dolayı, Kur'ân ve sünnet, bitkilerden çokça bahsetmekte, onları korumanın, onlara karşı nazik ve kibar olmanın gerektiğini ısrarla vurgulamaktadır. Allah, insanları bitkilerin korunması konusunda çeşitli ayetlerde uyarmaktadır.⁷¹

⁶⁴ Gro Harlem Brundtland ve diğerleri, *Ortak Geleceğimiz*, Oxford University Press, trc. Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, Türkiye Çevre Vakfı, Ankara 1991, s. 53 vd.; Michael Keating, *Yeryüzü Zirvesinde Değişimin Gündemi*, Türkiye Çevre Vakfı, Ankara 1993, s. 19 vd.; Engin Ural ve diğerleri, *Avrupa Birliğinde ve Türkiye'de Çevre Mevzuatı*, Türkiye Çevre Vakfı, Ankara 2001, s. 29 vd.

⁶⁵ Özey, *Çevre Sorunları*, s. 24; Keleş, *Çevre Bilim*, s. 22.

⁶⁶ Görmez, Kemal, *Çevre Sorunları ve Türkiye*, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara 2003, s. 127.

⁶⁷ Pintasilgo, Maria de Lourdes, *Geleceğe Özen*, Türkiye Çevre Vakfı, Ankara 1996, s. 75 vd.; Pala, Cenk, *Nüfus, Çevre ve Kalkınma Konferansı*, Türkiye Çevre Vakfı, Ankara 1998, s. 137 vd.; Aruoba, Çelik Gatt ve Çevre, Türkiye Çevre Vakfı, Ankara 1995, s. 17 vd.

⁶⁸ Özer, Ulviye, *Orta Asya ve Karadeniz Çevre Konferansı*, Türkiye Çevre Vakfı, Ankara 1997, s. 31 vd.

⁶⁹ Clark, John, *Kalkınmanın Demokratikleşmesi*, trc. Serpil Ural, Türkiye Çevre Vakfı, Ankara 1996, s. 106 vd.

⁷⁰ Kuntalp, Erden, *Çevre Kanunu'nun Uygulanması*, Türkiye Çevre Vakfı, Ankara 1999, s. 16 vd.; Turgay, *Kur'ân Açısından Hayvanlar ve Bitkiler*, s. 116 vd.

⁷¹ el-Bakara 2/204-207; el-Hicr 15/19-22; en-Nahl 16/96.

Kur'ân ve sünnette çeşitli bitkilerin isimlerinden bahsedilmesi, onların insan hayatındaki önemini ortaya koymaktadır. Özellikle Hz. Muhammed (s.a.v.), çeşitli bitkilerin insan sağlığı açısından faydalı olduğunu haber vermiştir. Örneğin o, çörek otu hakkında şöyle buyurmuştur: “Şu siyah daneye (çörek otuna) sarılın. Çünkü onda ölümden başka her derdin devası vardır.”⁷² Bu hadisten anlaşıldığına göre çörek otu, çeşitli hastalıkların tedavisinde etkili olmaktadır.⁷³ Bu konuda, daha pek çok hadisi örnek olarak vermek mümkündür.⁷⁴

Bitkiler, insanların dünya hayatında önemli bir yere sahip oldukları gibi, ahiret inancı ile ilgili bilgiler arasında da anılmaktadır. Bazı ayet⁷⁵ ve hadislerde⁷⁶ cennetteki meyvelerden bahsedilmektedir. Cennette insana verileceği nimetler müjdelenince, dünya hayatında gördüğü, bildiği meyveler örnek verilerek, insan düşüncesinin kavrayabileceği bir şekilde tasvir edilmektedir.⁷⁷

Hz. Muhammed (s.a.v.), bir ağaç veya bir tahılı ekmenin önemini şöyle dile getirmiştir: “Herhangi bir Müslüman, bir ağaç dikse veya bir ekin ekse, onun ektiğinden bir insan veya bir hayvan yese, mutlaka kendisi için sadaka olur!”⁷⁸ O, bu hadiste bitkilerin hem insanlar hem de hayvanlar için gıda maddesi olduğuna işaret etmiştir. Ona göre bunları korumak, İslâm dini açısından son derece önemlidir. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) dediği gibi, önemi nedeniyle bitkileri korumak ve onların devamını sağlamak için onları ekmek, insanlar için sadakadır ve hayırlara vesile olur. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) bu hadisinde, insanlara olduğu kadar diğer varlıklara da merhamet etme dile getirilmektedir.⁷⁹ Nitekim Hz. Muhammed (s.a.v.), başka bir hadiste de “Merhamet etmeyene, merhamet olunmaz”⁸⁰ diyerek, bütün canlılara merhamet etmenin önemine işaret etmiştir. Yine o, “Yerdekilere merhamet etmeyene, gökteki merhamet etmez”⁸¹ diyerek, verilmesi gereken bu merhametin evrensel ve genel olmasının gerektiğine işaret etmiştir. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) bu hadislerinden anlaşıldığına göre, her türlü yeşilliği seven, sulayıp koruyan, çoğalması için çaba sarf eden her kişide şefkat ve merhamet duyguları bulunmaktadır. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) başka bir hadisinde şu bilgiler verilmektedir: “İnsan öldüğü zaman, amel defteri kapanır, hayırları devam etmez. Üç sınıf insan bunun dışındadır. Onların amel defteri açık kalır ve hayırları devam eder: Sadaka-i cariyeye bırakan bir insan, istifade edilen ilmi bir eser bırakan insan ve kendisinden sonra kendisine dua edecek hayırlı bir evlat bırakan insan.”⁸² Sadaka-i cariyeye, insan veya hayvana fayda sağlayan her türlü eser demektir. Örneğin bir insan bir ağacı ekirse, onun ölümünden sonra bir insan veya bir hayvan o ağacın meyvesinden faydalandığı veya o ağacın gölgesinde dinlendiği zaman, onu eken kişinin amel defteri açık kalır, onun için sevap yazılır. Nitekim Hz. Muhammed (s.a.v.) başka bir hadiste şöyle buyurmuştur: “Bir Müslüman ağaç diker de bunun meyvesinden insan, ehli hayvan veya vahşi hayvan veya kuş yiyecek olsa, yenen şey onun için bir sadaka hükmüne geçer. Her kim ne eksiltirse bu kendisi için sadaka olur”⁸³ Aynı bapta yer alan hadisin farklı bir rivayetinde, “Bu, kıyamete kadar kendisi için sadaka olur” kaydı yer almaktadır. Bu nedenle olmalı ki, Hz. Muhammed

⁷² Buhârî, Tıb, 7, hadis no: 5687, 5688; Müslim, Selâm, 29, hadis no: 2215; İbn Mâce, Tıb, 6, hadis no: 3447, 3448; İbn Hanbel, II, 241, 268, 343, 429; V, 345.

⁷³ Hatipoğlu, Haydar, *Sünen-i İbniMâce Tercemesi ve Şerhi*, Kahraman Yayınları, İstanbul 2012, IX, 204.

⁷⁴ Bkz. İbnü'l-Kayyim, Ebû Abdullah Muhammed b. Bekr b. Eyyüb b. Sa'd, *Zâdu'l-Meâd*, trc. Muzaffer Can, Cantaş Yayınları, İstanbul 1995, IV, 1908 vd.

⁷⁵ Er-Rahmân 55/46-69.

⁷⁶ Buhârî, Rikâk, 51, hadis no: 6552, 6553; Müslim, Cenne, 6, hadis no: 2826; 8, hadis no: 2827, 2828; Tirmizî, Sıfatu'l- Cenne, 1, hadis no: 2523, 2524, 2525.

⁷⁷ Râzî, Fahrüddin, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1990, XIX, 124.

⁷⁸ Buhârî, Edeb, 27, hadis no: 6012; Hars ve'l-Muzâraa, 1, hadis no: 2320; Müslim, Musâkât ve'l-Muzâraa, 7-13, hadis no: 1552, 1553.

⁷⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 539; el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, XV, 176; el-Kastallânî, *İrşâdu's-Sârî*, XIII, 41.

⁸⁰ Buhârî, Edeb, 18, hadis no: 5997; 27, hadis no: 6013; Müslim, Fedâil, 65, hadis no: 2318; Tirmizî, Birr, 16.

⁸¹ Bu koudaki farklı rivayetler ve yorumlar için bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 540; el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, XV, 176; el-Kastallânî, *İrşâdu's-Sârî*, XIII, 41.

⁸² Müslim, Vasiyyet, 14, hadis no: 1631; Ebû Dâvûdi Vesaya, 14, hadis no: 2880; Nesâî, Vesâyâ, 8.

⁸³ Aynı anlamdaki hadisler, çeşitli rivayetlerle tekrar edilmektedir. Bkz. Müslim, Musâkât ve'l-Muzâraa, 7-13, hadis no: 1552, 1553; İbn Hanbel, IV, 61; V, 354, 415, 440, 443, 444; Hatiboğlu, İbrahim, “Selâm-ı Fârisî”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 442.

(s.a.v.), “Yarın kıyametin kopacağını bilseniz bile, bugün elinizdeki fidanı dikin”⁸⁴ diye tavsiyede bulunmuştur. Şunu da çok iyi bilmek gerekir ki ağaç, toprağı ve suyu en iyi koruyan âmillerden biridir.

Fakihler, bu konudaki ayet ve hadislere dayanarak yeşilliklerin kuruyup telef olmalarına sebep olmayı, yeryüzünde fesat çıkarmak olarak kabul etmişler; ayrıca bu tür davranışlarda bulunmanın, Allah'ın rızasına aykırı olduğunun savunmuşlardır. Bununla beraber onlar, yardıma muhtaç olan insanların, kendilerine ait arazileri ekmeleri hususunda zorlanmadıkları takdirde, mahsullerinin bir kısmı karşılığında arazilerinin başkaları tarafından İşletilmesine hükmetmişlerdir.⁸⁵ Bunun yanında, Zahiri mezhebinin meşhur âlimi İbn Hazm (ö. 456/1063), bu tür dini kaynaklara dayanarak insanların, mahkeme tarafından kendilerine ait ekin ve ağaçlara bakmaya zorlanmalarının gerektiğini savunmuştur.⁸⁶

Hz. Muhammed (s.a.v.), Medine Şehrini çevresini korumaya almış ve buralardaki bitki ve hayvanlara herhangi bir şekilde zararlı olmayı yasaklamıştır. O, bu konuda şöyle buyurmuştur: “Hima (koruluk) Allah ve Resûlü'nün rızası için yapılır.”⁸⁷ Ondan sonra gelen idareler de bu kuralları sürdürmüşlerdir.⁸⁸ Başka bir rivayette, Hz. Muhammed (s.a.v.) Hayber seferinden dönüp Medine'ye yaklaşınca, Medine'yi işaret ederek şöyle buyurmuştur:

“Ya Rabbi! Hz. İbrahim Mekke'yi haram kıldığı gibi, ben de Medine'yi haram kıldım. Onun iki kayalığı arası, haram bölgesidir. Ağaçları kesilmez, hayvanları avlanmaz, otu yolunmaz, ağaçlarının yaprağı koparılmaz.”⁸⁹ Müslim'de de, aynı anlamda farklı ifadelerle çeşitli hadiler vardır.⁹⁰ Büyük Hanefî âlimi Ebû Yusuf (ö. 182/798), Hz. Muhammed'in (s.a.v.) koruma altına aldığı bu yer ile ilgili şunları söylemiştir:

“Hz. Muhammed (s.a.v.), Medine'nin ağaçlık kesiminden ve çevresinden on iki mil kadar bir kuşağı dokunulmaz (haram) bölge ilan etti. Bunun dört mil genişliğindeki bir kesiminde ise (her çeşit) avlanmayı yasakladı. (Önceki) âlimlerden bir kısmı, bunun, otluk ve ağaçlık kısımların olduğu gibi bırakılması demek olduğunu söylerler. Çünkü bu kısımlar deve, sığır ve koyun gibi hayvanların otlağıdır. İnsanların ihtiyacı, ancak süttür ve halkın gıdaya olan ihtiyacı, oduna olan ihtiyacından daha önde gelir.”⁹¹

Hz. Muhammed'in (s.a.v.) çevre bilinci ve özellikle bitkileri koruma altına alması, Medine şehrine has değildir. Onun bu tür uygulamaları, geneldir. O, her yerde aynı şeyleri uygulamıştır. Örneğin o, Mekke'nin fethinden sonra aynı şeyi orada da uygulamıştır.⁹² Taif Şehri Müslümanların egemenliğinin altına girdikten sonra, oranın da çevresini koruma altına alınmıştır. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Taif bölgesi için koyduğu yasağın metni şöyledir:

84

⁸⁵ Bilmen, *Hukuku İslâmiyye*, II, 514.; Turgay, *Kur'an Açısından Hayvanlar ve Bitkiler*, s. 169.

⁸⁶ İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Said el-Endelûsî, *el-Muhallabi'l-Âsâr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut tsz. X, 100.; Turgay, *Kur'an Açısından Hayvanlar ve Bitkiler*, s. 169.

⁸⁷ Bkz. Buhârî, *Müsâkât*, 11, hadis no: 2370; el-Mâverîdî, *el-Ahkâmu's-Sultaniyye*, Mısır 1880, s. 176. Bu konuda geniş bilgi için bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, V, 57 vd.

⁸⁸ Bu konuda geniş bilgi için bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, V, 57 vd.; el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, IX, 84 vd.; el-Kastallânî, *İrşâdu's-Sârî*, V, 362.

⁸⁹ Buhârî, *Cihâd*, 70, hadis no: 2889; Müslim, *Hac*, 458, hadis no: 1362; 464; EbûDâvûd, *Menâsik*, 96; el-Azîmâbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd*, XIV, 154. Aslında bu tür hadislerde dile getirilen haramlık, cezai müeyyideyi değil, o yerlerdeki hayvan, bitki ve otlara karşı gösterilmesi gereken bir hürmeti ifade etmektedir. (el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, X, 210 vd.; Kastallânî, *İrşâdu's-Sârî*, VI, 377). Kanaatimizce bu hürmetin, tüm yerleşim yerlerindeki hayvan, bitki ve otlarına karşı gösterilmesi gerekir. Gereksiz yer hiçbir hayvan veya bitki telef edilmemelidir. Nitekim bu konu, mezhep alimleri arasında hayli tartışma konusu olmuştur. (Nevevî, Muhyiddin Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Muslim İbni'l-Haccâc*, thk. Rıdvan Câmi' Rıdvan, el-Mektebu's-Sakafi li'n-Neşri ve't-Tezîi Kahire 2001, IX, 140).

⁹⁰ Bkz. Müslim, *Hac*, 454, hadis no: 1360, 456, hadis no: 1361, 462, hadis no: 1365; Nevevî, *el-Minhâc*, IX, 135 vd.

⁹¹ Buhârî, *Hac*, 4, hadis no: 1873; Müslim, *Hac*, 454, hadis no: 1360; 456, hadis no: 1361; 462, hadis no: 1365; 471, hadis no: 1372; 472; Nevevî, *el-Minhâc*, IX, 135 vd.; Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harac*, s. 112; Turgay, *Kur'an Açısından Hayvanlar ve Bitkiler*, s. 170.

⁹² et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XI, 335.

“Vecc (Taif) vadisinin dikenli ağaçları dâhil olmak üzere (çeşitli) ağaçları tahrip edilmeyecek ve av hayvanları öldürülmeyecektir. Bu konuda kurallara uymayan kişilere karşı müeyyideler uygulanacak, çeşitli şekillerde cezalandırılacaklar. Yani bu konuda suç işleyenler, halkın arasında teşhir edileceklerdir. Onlar, Peygamber Muhammed’e götürüleceklerdir. Bu emir, Peygamber Muhammed’in emridir!”⁹³ Hz. Muhammed (s.a.v.), Yemen tarafında da bu tür uygulamalarda bulunmuştur.⁹⁴ Hatta Tayy ve Cüreys kabileleri de, kendi arazilerinin koruma altına alınmasını Hz. Muhammed’den (s.a.v.) istemişlerdir. O da, onların bu isteklerini kabul etmiştir.⁹⁵

Hz. Muhammed (s.a.v.) başka bir hadiste “Ülke topraklarından sahipsiz ve işlenmemiş bir yeri ihya ve imar eden kişi, imar ettiği o yerin sahibi olacaktır”⁹⁶ demiştir. O, bu tür ifadeleri ile insanları bitki üretimine teşvik etmiştir. Ayrıca Hz. Muhammed (s.a.v.) insanların, ağaçların altında abdest bozup kirlenmeyi de yasaklamıştır.⁹⁷ Çünkü insanlar ve hayvanlar, ağaçların gölgelerinde dinleniyorlar ve meyvelerinden de istifade ediyorlar. Bir de o, askerlerine savaş esnasında bile ekinleri yakmamalarını ve ağaçlara zarar vermemelerini emretmiştir.⁹⁸

Hz. Ebû Bekr (ö. 13/634), İslâm savaş hukuku açısından on maddeyi yayınlamış ve herkesin bunlara uynasını emretmiştir. O, bu emirlere şu hitapla başlamıştır: “Ey insanlar! Şu on kaideyi iyi öğrenin ve onlara uyun!” Bu on emrin, konumuzla ilgili olan iki maddesi şöyledir:

1 – Hiçbir meyve ağacını kesmeyiniz.

2 – Hurma ağaçlarını sökmeyiniz ve onları yakmayınız.⁹⁹ Bu maddelerden anlaşıldığı gibi Hz. Ebû Bekir, savaş esnasında bile ağaçlara dokunmayı, yakıp yıkmayı, meyveleri tahrip etmeyi yasaklamıştır. Buna göre hiçbir zaman, başkalarının ağaç ve meyvelerine dokunmamak, bitkilere herhangi bir surette zararlı olmamak icap eder.

SONUÇ

İslâm dinine göre insanların, yalnız insan ve toplum ile olan ilişkilerini değil, aynı zamanda tabiat ve çevre ile olan ilişkilerini de düzeltmeleri gerekmektedir. Bu nedenle insanlar, tabiatın, çevrenin korunmasından, özellikle hayvan ve bitkilerden sorumlu tutulmaktadır. İslâm dininin iki ana kaynağı olan Kur’ân ve sünnet, insan hayatında önemli bir yere sahip olan hayvan ve bitkilerin korunmasına, onların himaye edilmesine son derece önem vermektedir. Kur’ân’da otuz küsur hayvanın adından bahsedilmekte ve Kur’ân’ın yedi suresine hayvan ismi verilmiş bulunmaktadır. Bu durum, hayvanların insan hayatında ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Kur’ân ve sünnette, insan hayatında bu derece önemli bir yere sahip olan hayvanların korunmasına son derece önem verilmektedir.

Yeryüzü, canlı varlıkların en büyük bölümünü oluşturan bitkilerle süslenmektedir. Bitkiler olmazsa, hem hayvanların hem de insanların normal bir hayatı sürdürmeleri mümkün olmamaktadır. Bundan dolayı, bitkilerin korunması üzerinde önemle durmak gerekmektedir. Bitkilerin mevcut olanları korunmaz ve onlara yenileri eklenmezse, gün geçtikçe sayıları azalacaktır. Bunun neticesinde, bir çok bitki türünün nesli tükenecektir. İnsan hayatındaki önemleri nedeniyle olacak ki, Kur’ân ve hadislerde bitki ögesi çokça zikredilmektedir. Kur’ân’da bitkiler

⁹³ Hamidullah, Muhammed, *Mecmau'l-Vasâiki's-Siyâsiyye*, Beyrut 1985, s. 287; Turgay, *Kur’ân Açısından Hayvanlar ve Bitkiler*, s. 170 vd.. Bu konuda çeşitli rivayetler vardır. Bu rivayetlerle ilgili yorumlar hakkında geniş bilgi için bkz. el-Azîmâbâdi, *Avnu'l-Ma'bûd*, VI, 17 vd.

⁹⁴ İbn Sa’d, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa’d b. Menî’ el-Kâtîb el-Hâşimî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut 1957, II, 102.

⁹⁵ en-Nevevî, *el-Minhâc*, IX, 134.

⁹⁶ Muvatta, Akdiye, 24, hadis no: 26, 27; Bu konudaki farklı hadisler için bkz. Ebû Ubeyd Kasım b. Selâm, *Kitâbu'l-Emvâl*, thk. Muhammed Halil Herâs, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1986, s. 286 vd.

⁹⁷ Müslim, tehâret, 68, hadis no: 268; Ebû Dâvud, tehâret, 14.

⁹⁸ Güney, Turhan, *İslâm ve Kur’ân’da Ağaç, Yeşil ve Toprak*, TEMA Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 24.

⁹⁹ et-Taberî, *Târihu'r-Rusulive'l-Mülûk*, M. J. Goeje neşri, Leiden 1879; Bayraktar, Mehmet, *İslâm ve Ekoloji*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 79, 80.

SÜNNET AÇISINDAN ÇEVRE (HAYVAN VE BİTKİLERİN KORUNMASI)

kimi zaman somut anlamda kimi zaman da soyut anlamda zikredilmekte ve anlatım zenginliğinin bir unsuru olarak bitki benzetmelerinden yararlanılmaktadır. Hadislerde ise daha çok bitki yetiştirmenin önemine vurgu yapılmış ve bunun dünyevi ve uhrevi faydalarına değinilmiştir.

Kur'an'ın açıklaması durumunda olan sünnette, hayvan ile bitkilerin şefkat ile korunması ve himaye edilmesi, önemli bir yere sahip bulunmaktadır. İnsanların dünya ve ahirette huzur ve saadete ulaşmaları için çalışan Hz. Muhammed (s.a.v.), insan hayatında önemli bir yer tutan hayvan ve bitkiler hakkında çeşitli açıklamalarda bulunmuştur. İnanan her insanın, bu konuda gerekli bilgileri elde etmeye çalışması ve bu konuda kendisine düşen görevleri yerine getirmesi gerekmektedir.

Bu tür konuları uygulamaya geçirmek gerekir. Bunların sözde kalmaması için, insanları, özellikle yeni yetişen geçleri bu alanlarda iyi bir şekilde eğitmek icap eder. Her konuda olduğu gibi, çevre konusunda da eğitimin önemli bir yeri vardır. Çünkü eğitim, bireyde olumlu davranış kazandırma sanatıdır. Ciddi bir eğitim neticesinde bilinci ve sorumluluğu gelişen insan, kendisini sadece insana karşı sorumlu hissetmez, aynı zamanda başta hayvan ve bitki olmak üzere bütün çevreye karşı bu duyguları taşır ve onu pratik hayatına yansıtır. Bu kalitedeki fertlerin arttığı bir toplum, bütün çevre ile barışık bir yaşantıyı önceler. B kalitedeki bir toplumda, çevreyi oluşturan bütün varlıklara karşı, bir saygı ve nezaket oluşur, kaynaklar yerinde kullanılır ve hiçbir varlığa zulmedilmez.

Netice olarak bu gün için çevre, kişi ve toplumları aşmış, tüm insanlığın önemli bir ortak sorunu haline gelmiştir. Herkesin, bu konuda sorumluluğunu bilmesi ve ona göre hareket etmesi icap eder. Özellikle Müslümanların her konuda olduğu gibi, bu konuda da Kur'an ve sünnet bilinci ile hareket etmeleri gerekir. Bunun sözde kalmaması, mutlaka uygulamaya geçmesi lazımdır.

BİBLİYOGRAFYA

AKALIN, Şükrü Halûk ve diğerleri, “estetik”, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

AKKAD, Abbas Mahmud, *Kur'an Felsefesi*, trc. Ahmet Demirci, Nur Yayınları, Ankara tsz.

ALİ BİN EBÎTÂLİB (ö. 40/661), *Nehcü'l-Belâğa*, trc. Beşir Işık ve diğerleri, Birleşik Dağıtım Kitabevi, Ankara 1990.

ARMAĞAN, Mustafa, *İslâm: Sanat ve Estetik*, İslâm'a Giriş, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2006.

ARUOBA, Çelik, Gatt ve Çevre, Türkiye Çevre Vakfı, Ankara 1995.

ATEŞ, Ali Osman, “İslâm ve Doğal Hayatın Korunması”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Adana 2003.

– *İslâm ve Doğanın Korunması*, DOHAYKO, Adana 2004.

ATEŞ, Süleymân, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, I-XII, İstanbul 1989.

AYDINLI, Abdullah, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2012.

AYNÎ, Bedruddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed (ö. 855/1451), *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Daru'l-Fikr, I-XVI, Beyrut 2002.

AZİMÂBÂDÎ, Muhammed Şemsu'l-Hak, *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Sünen-i Ebi Dâvûd*, thk.

Abdurrahman Muhammed Osman, nşr. Muhammed Abdulmuhsin, I-?, Medine 1968.

BAYRAKTAR, Mehmet, *İslâm ve Ekoloji*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1992.

BENK, Adnan ve diğerleri, “Bitki”, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, İnterpress Basın ve Yayıncılık A. Ş., İstanbul 1986.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukuki İslâmiyye ve İstihlaları Fikhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1976.

BRUNDTLAND, Gro Harlem ve diğerleri, *Ortak Geleceğimiz*, Oxford University Press, trc.

Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, Türkiye Çevre Vakfı, Ankara 1991.

BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail (ö. 256/870), *el-Câmiu'l-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar min Umûri Rasûli'llâhi ve Sunenihi ve Eyyâmîhi*, Şirketu Dari'l-Erkâm bin Ebi'l-Erkâm, Beyrut tsz.

CAMPBELL, Neil A. ve Jane B. Reece, *Biyoloji*, trc. Ertunç Gündüz ve diğerleri, Palma Yayıncılık, Ankara 2006.

CEVİZCİ, Ahmet, “estetik”, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2013.

CLARK, John, *Kalkınmanın Demokratikleşmesi*, trc. Serpil Ural, Türkiye Çevre Vakfı, Ankara 1996.rc. Ertunç Gündüz ve diğerleri, Palme Yayıncılık, Ankara 2006.

- DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahim (ö. 255/869), *es-Sunen*, İstanbul 1992.
- DEMİRCÎ, Kürşat, “Hayvan”, *DİA*, İstanbul 1998.
- DEVİRİM, Hakkı ve diğerleri, *Memo Larousse*, Aydın Kitaplar, İstanbul 1991.
- DİNGER, Meral, *Çevre Kuruluşları*, Türkiye Çevre Vakfı, Akara 1996.
- EBÛ DÂVÛD, Süleyman İbn el-Eşas es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/888), *Sunenu Ebî Dâvud*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Daru İhyâi Sunneti'n-Nebeviyye, basım yeri ve yılı yok.
- EBÛ UBEYD, Kasım b. Selam (ö. 224/838), *Kitâbu'l-Emvâl*, thk. Muhammed Halil Herâs, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1986.
- EBÛ YÛSUF, Yakup b. İbrahim (ö. 182/798), *Kitâbü'l-Harac*, Kahire 1976.
- EGELİ, Gülün, *Türkiye'nin Tarım Politikası ve Çevre*, Türkiye Çevre Vakfı, Ankara 1997.
- EZHERÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Ezher el-Herevî (ö. 370/980), *Tehzibu'l-Luğa*, thk. Ahmed Abdurrahman Muhaymir, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-XII, Beyrut 2004.
- GÖRMEZ, Kemal, *Çevre Sorunları ve Türkiye*, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara 2003.
- GUER, Jean Antoine, *Moeurs et Usages des Turcs*, Paris 1947.
- GÜNENÇ, Halil Abdulkerim, *el-Mevsûatu'l-Fikhiyye el-Muyessere*, Dâru Saha, İstanbul 1992.
- GÜNEY, Turhan, *İslâm ve Kur'ân'da Ağaç, Yeşil ve Toprak*, TEMA Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.
- HALİL B. AHMED, el-Ferâhîdî (ö. 170/786), *Kitabu'l-Ayn*, thk. Abdulhamid Hendâvî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut 2003.
- HAMİDULLAH, Muhammed, *Mecmau'l-Vasâiki's-Siyâsiyye*, Beyrut 1985.
- HATEMÎ, Hüseyin, *Gerçek Kişiler Hukuku*, Vedat Kitapçılık, İstanbul 2005.
- HATİBOĞLU, İbrahim, “Selmân-ı Fârisî”, *DİA*, İstanbul 2009.
- “Selmân-ı Fârisî”, *DİA*, İstanbul 2009.
- HATİPOĞLU, Haydar, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*, Kahraman Yayınları, İstanbul 2012.
- HATTENHAUER, Hans, *Grundbegriffe des Bürgerlichen Rechts*, Beck-München 1982.
- HİNDÎ, Alauddin Ali el-Muttaki b. Husamuddin el-Hindî, *Kenzu'l-Ummâl fi Sunneti'l-Akvâl ve'l-Efâl*, nşr. Hasan Razuk, Halep 1971.
- HYLANDER, Clarence J., “Environment”, U.S.A., *Encyclopedia International*, 1969.
- İBN ABİDİN, Muhammed Emin (ö. 1252/1836), *Reddu'l-Muhtâr ala'd-Dureri'l-Muhtâr Şerhu Tenvîri'l-Ebsâr*, Matbaatu'l-Babi el-Halebî, Mısır 1966.
- İBN HACER, Ahmed b. Ali el-Askalanî (ö. 852/1448), *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- İBN HANBEL, Ahmed (ö. 241/855), *el-Müsned*, Beyrut 1969.
- İBN HAZM, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Said el-Endelûsî, *el-Muhallabi'l-Âsâr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut tsz.
- İBN HUMÂM, Kemâluddîn Muhammed b. Abdulvâhid (ö. 861/1457), *Fethu'l-Kadîr*, Bulak Mısır 1316.
- İBN KESİR, Ebû'l-Fidâ İsmail (ö. 774/1372), *Tefsîru İbn Kesîr*, Dâru'l-Kalem, I-IV, Beyrut tsz.
- İBN MÂCE, Muhammed b. Yezid el-Kazvî (ö.373/886), *Sunenu İbn Mâce*, İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şurekâuh, Mısır tsz.
- İBN MANZÛR, Cemaluddîn Muhammed b. Mukerrem (ö. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sadr, I-XVIII, Beyrut 2014.

- İBN SA'D, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Katib el-Haşimî (ö. 230/845), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-VIII, Beyrut 1957.
- İBNÜ'L-KAYYİM, Ebû Abdillâh Muhammed b. Bekr b. Eyyûb b. Sa'd, *Zâdu'l-Meâd*, trc. Muzaffer Can, Cantaş Yayınları, I-VI, İstanbul 1995.
- KASTALLÂNÎ, Ebu'l-Abbas Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed (ö. 923/1517), *İrşâdu's-Sâri li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2012.
- KÂSİMÎ, Muhammed Cemâluddîn, *Kavâidu't-Tahdis min Funûni Mustalahi'l-Hadis*, thk. Muhammed Behçet el-Baytar, Daru'n-Nefâis, Beyrut 1987.
- KEATING, Michael, *Yeryüzü Zirvesinde Değişimin Gündemi*, Türkiye Çevre Vakfı, Ankara 1993.
- KELEŞ, Ruşen ve Hamamcı, Can, Çevrebilim, İmge Yayınları, Ankara 1998.
- KİTABI MUKADDES, Ahdi Atik (Eski Ahit) İstanbul 1985.
- KNOWLES, F. G. W., ve diğerleri, "flowers", *The Children's Illustrated Encyclopaedia of General Knowledge*, Odhams Press Limited, London tsz.
- KOÇYİĞİT, Talat, "sünnet", *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Rehber Yayıncılık, Ankara 1992.
- KUNTALP, Erden, *Çevre Kanunu'nun Uygulanması*, Türkiye Çevre Vakfı, Ankara 1999.
- MÂLİK, Ebû Abdillâh b. Enes (ö. 179/795), *el-Muvatta*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut tsz.
- MÂVERDÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib (ö. 450/1058), *en-Nuketü ve'l-Uyûnu*, thk. Es-Seyyid Abdulmaksud b. İbrahim, Muessesetu'l-Kutubi's-Sakafiyye, I-VI, Beyrut 1992.
- *el-Ahkâmu's-Sultaniyye*, Mısır 1880.
- MÜNÂVÎ, Muhammed Abdurrauf (ö...), *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Camii's-Sağîr*, Matbaatu Mustafa Muhammed, I-VI, Mısır 1938.
- MÜSLİM, bin el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbüri (ö. 261/874), *Sahîhu Muslim*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1998.
- NESÂÎ, Ebû Abdirrahman b. Şuayb (ö. 303/915), *Sunenu'n-Nesâi*, Şirketu Mektebe ve Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1964.
- NEVEVÎ, Muhyiddin Ebî Zekeriya Yahya b. Şeref (ö. 676/1277), *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Muslim İbni'l-Haccâc*, thk. Rıdvan Câmî' Rıdvan, el-Mektebu's-Sakâfi li'n-Neşri ve't-Tevzîi, I-XVIII, Kahire 2001.
- NEYSÂBÛRÎ, Ebû Abdillâh el-Hakim, *el-Müstedrek*, Beyrut tsz.
- ÖZEN, Hasan Çetin ve Ahmet Onay, *Bitki Fizyolojisi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007.
- ÖZER, Ulviye, *Orta Asya ve Karadeniz Çevre Konferansı*, Türkiye Çevre Vakfı, Ankara 1997.
- ÖZEY, Ramazan, *Çevre Sorunları*, Aktif Yayınları, İstanbul 2001.
- PALA, Cenk, *Nüfus, Çevre ve Kalkınma Konferansı*, Türkiye Çevre Vakfı, Ankara 1998.
- PİNTASİLGO, Maria de Lourdes, *Geleceğe Özen*, Türkiye Çevre Vakfı, Ankara 1996.
- RÂZÎ, Muhammed Fahrüddin (ö. 604/1209), *Mefâtihu'l-Ğayb*, Daru'l-Fikr, I-XXXII, Beyrut 1990.
- RUSSEL, Bertrand, *Din İle Bilim*, trc. Akşit Göktürk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.
- SAN'ÂNÎ, Abdurrazzak b. Hemmam b. Nafi Ebû Bekr, *el-Musannaf*, thk. Habiburrahman el-Âzamî, Daru't-Turas, Beyrut 1970.
- SUNGURBEY, İsmet, *Hayvan Hakları*, İstanbul Üniversitesi Basımevi, İstanbul 1993.
- URAL, Engin, *Gönüllü Kuruluşlar Konferansı*, Türkiye Çevre Vakfı, Ankara 1995.
- URAL, Engin ve diğerleri, *Avrupa Birliğinde ve Türkiye'de Çevre Mevzuatı*, Türkiye Çevre

Vakfi, Ankara 2001.

YARAN, Rahmi, “hadım”, *DİA*, ss. 1-3, İstanbul 1997.

TÂBERÂNÎ, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, nşr. Hamdi Abdulmecid es-Selefi, Bağdat 1979.

TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/922), *Camii'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Thk. Mahmud Şakir, Dâru İbn Hazm, I-XV, Beyrut 2013.

– *Târihu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, M. J. Goeje neşri, Leiden 1879.

TALZ, Lincoln ve Eduardo Zeiger, *Bitki Fizyolojisi*, trc. İsmail Türkan, Palme Yayıncılık, Ankara 2008.

TURGAY, Nurettin, *Kur'ân Açısından Hayvanlar ve Bitkiler*, Fecr Yayınları, Ankara 2011.

ZEHEBÎ, Muhammed Hüseyin, *et-tefsîrve'l-Mufessirûn*, Dâru'l-Erkâm, Beyrut tsz.

ZEYDAN, Abdulkerim ve Abdulkahhar Davud Abdullah, *Ulûmu'l-Hadîs*, Müessesetü'r-Risâle, Dımeşk 2011.